

Kelemen Zoltán

MÉG EGYSZER A PARMENIDÉSZRŐL (avagy a módszer kiúttalansága)

Elsőként is a címről. Mi késztet arra, hogy annyi év elteltével, annyi beszélgetés, újra és újra olvasás és főként annyi írásbeli megnyilatkozás után ehhez a témához nyúljak? És miért még egyszer? Most még egyszer és aztán soha többé? Vagy vannak a(z európai) szellemiség történetének, folyamatának olyan állomásai, melyekre mindig visszatekintünk, s a *Parmenidész*, Platón egyik dialógusa is ilyen?

A dialógus valószínűleg Platón második és harmadik (utolsó) alkotói korszakának határán keletkezett. A mester egyik legfontosabb szövege azok közül, melyek ránk maradtak. Ezúttal megpróbálom alaposan körüljárni a témát és a lehető legegyszerűbb dolgokkal foglalkozni, mivel eddig minden próbálkozásom kudarcba fulladt. Mindig kijelenthettem ugyan valamit, ami az európai, pontosabban a nyugati gondolkodás fejlődésére vonatkozott, de ez éppen ezért talán semmivel sem vitt közelebb a szöveghez. Sem engem, sem olvasóimat.

Mi az első lépés? Megérteni a szöveget. A szavakat, a mondatokat. Egyszerű, világos. A szavakkal kell kezdeni. Előzőleg persze a XX. század nagy görög-szerelmesénél, -értőjénél és interpretátoránál, Martin Heideggernél kereskedtem Parmenidész-ügyben. Fellapozva *Bevezetés a metafizikába* című, Freiburg im Breisgauban tartott előadásainak magyar fordítását (Vajda Mihály fordításában) egyetlen támpontot kaptam Parmenidésszel kapcsolatban (mert egy percig se legyen kétséges az, hogy ezúttal nem egyszerűen a Platón-szövegről lesz szó, hanem vele együtt magáról a Parmenidész nevű filozófusról is, aki Krisztus előtt 540-ben született, Xenophanész követője és tanítványa volt, de a pythagoreus Ameiniász is hatott rá és jelenleg bizonyíthatóan húsz töredék maradt utána): interpretáld Parmenidészt és a *Parmenidészt* úgy, ahogy a szellemiség, amelyben vagy, hat rád. Vagyis etimologizálj annak figyelembevételével, hogy a mindenkori módszer a használóját szolgálja. Heidegger interpretációjával kapcsolatban az is könnyen belátható, hogy sokat kezdeni nem tud vele egy másik értelmező, legfeljebb egy szolgáló követő. Aki hú akar maradni a nagy fenomenológus hagyományaihoz, annak el kell engednie a mester kezét és az értelmezés hímes mezejére

lépnie.

Mit jelentenek ezek a nevek: Σωκράτης, Παρμενίδης, Αντιφών? Hiszen Αντιφών az, aki elmondja a történetet, a dialógust magát. Ki ez az Αντιφών tulajdonképpen? Ha fellapozzuk a Györkösy-Kapitánffy-Tegyey-féle ógörög-magyar nagyszótárat, kiderül, hogy neve egyáltalában nem a lótenyésztéssel van kapcsolatban, mint ahogy ezt Αδειμαντος közlése alapján sejthetnénk. (Maga az αδειμαντος név jelentése: „magam nem féltő”). Az αντιφωνος szó jelentése a nagyszótár szerint: „1. összehangzó; megfelelő valaminek (...) 2. valamire τινός válaszoló (...) 3. valamivel τινός ellentétes. A σωκος szó jelentése pedig: „erős, hatalmas”. Ezt a szót Hermészre használja Homérosz az Iliászbán. Végül a παραμένω szó jelentése közül néhány: „1. megmarad, kitart valaki mellett (...) 2. kitart, helytáll (...) 4. életben marad, túlél (...) 5. (dolog) fennmarad, tartósnak bizonyul, változatlanul megmarad”.

A Platón-szöveg nevei tehát beszélő nevek? Vagy botcsinálta etimologizálásom vakvágányra vezet, és nyelvileg-nyelvtörténetileg sem alátámasztható? (Ez utóbbi kérdéssel kapcsolatban emlékeztetni szeretnék Heidegger híres ἀλήθεια-elméletére, mely remekművű filozófiai eszmefuttatás, annak ellenére, hogy a szó eredetének kutatása egészen elhibázott.) Mielőtt ezekre a kérdésekre keresnénk a választ, tekintsük a szöveget magát.

Az ifjú Szókratész frappánsan megbírálja Zénón imént felolvasott szövegét, mely szerzője bevallása szerint mesterének, Parmenidésznek szánt segítség, tételeinek apológiája. Szókratész ezután olyan sarkpontoknál ragadja meg a szöveget, melyek már Parmenidész Létről, Létezőről és Egyről szóló tanának is alapvető vonásai. Számon kér, pontosabban választ keres. Természetesen itt már Parmenidész is bekapcsolódik a beszélgetésbe, aki a felolvasáson nem vett részt, „künn volt az alatt”. Parmenidész és Szókratész dialógusa a διαίρεσις és az απορία módszerének sajátos ötvöze, mégis elmondhatjuk, hogy inkább ez utóbbi jegyeit viseli magán. Nem pusztán azért, mert a dialógus vége aporetikus, hanem forma és fajtajelleg, egy, lét és semmi fogalmainak kimerítő körüljárása miatt is. Hova fut ki ez az eszmefuttatás? Megdöbentő tautológiába: „Akkor tehát, egész fejtegetésünk összefoglalásául, mondjuk ki még azt is, hogy, amint látszik, akár van az Egy, akár nincs, mind önmaga, mind a mások — önmagukhoz is és egymáshoz is viszonyítva — mindenféle szempontból valóban minden tulajdonsággal rendelkezők is és nem is, és látszanak is mindenfélének és

nem is látszanak.” Úgy tűnik, lét és nemlét, pontosabban semmi, egység és sokaság-sokság alapvető kérdéseire nem kapunk választ. A *Parmenidész* című dialógus éppen akkor született, amikor Platón számára elérkezett az idő: saját ideaelméletét kritikának kellett alávetnie. Olvashatjuk tehát a szöveget úgy is, mint a nagy filozófus töprengéseinek a kiúttalan megállapításokba torkolló zárványait. Szókratész, Zénón és Parmenidész egyazon elmének újabb és újabb fordulatai a logika és a nyelvi gondolatközvetítés mókuskerekében. Hogyan részesülnek a létezők az ideákban; vagy az ideában? Vagyis forma, vagy fajtajelleg inkább az idea? Félelmetesen végtelenné és függvényszerűvé tágul-e a kozmosz vagy leírható a majdani (arisztotelészi) formális logika szabályaival? A Platón tanait bíráló kritikusok valószínűleg egyetlen olyan érvet vagy megközelítési módot sem vetettek fel később, melyet ne érintett volna ennek a korszaknak a filozófiája, s ne maradt volna nyoma a ránk hagyományozott dialógusokban. Parmenidész kíméletlen következetessége ugyanakkor nem választható el a valóban létezett filozófusétól. Platón a dialógusban mindvégig kínosan ügyel rá, hogy csak az eleai filozófus tanaival összeegyeztethető gondolatokat közvetítse Parmenidészén keresztül. Ezúttal ő a dialógus központi figurája, nem pedig Szókratész, bár övé a problémafölvetés. Parmenidész mint egy *kitartó vadász*, *megmarad* a kijelölt nyomon, *helytáll* a vitában. Mindezen túl, amit megállapít, *tartósnak bizonyul*, s mivel a végkövetkeztetés tautológia: a kezdetben meg- és felismert világ *változatlanul megmarad*. Ugyanakkor Szókratész az, aki istenek (Hermész, Apollón, Athéné?) adta *hatalmánál* és *erejénél* fogva eredendően létrehívja a diszkurzust, aki egy filozófiai apológiából éppúgy ki tud indulni, mint az élet bármilyen megjelenési formájából. Zénón és Parmenidész a szöveg elején sokatmondóan összemosisyognak Szókratész okfejtésének hallatán, s ezt a dialógus interpretátora, aki számunkra a közlő, az elbeszélő is egyben, egyértelműen úgy könyveli el, mint bókot a mindkettőjüknél lényegesen fiatalabb ember filozófiai tehetsége előtt. Nyilvánvaló lehet tehát egy olyan értelmezői megközelítés, mely szerint a diszkurzusban részt vevők mindegyike Platón egyik álláspontját testesíti meg, ilyenformán megszemélyesítve azt, beszélő névvel ellátva. Ezt a diszkurzust hangolja össze Antiphón, az elbeszélő, *megfeleltetve* egymásnak az *ellentétes válaszolókat*.

Annál is bonyolultabb a helyzet, mivel a szöveg alapján könnyen úgy tűnhet: Szókratész is tanítványa Parmenidésznek, úgy, ahogy mindazoknak,

akikkel együtt vitatkozik, s akik újabb és újabb gondolatmeneteket hoznak ki belőle. Mert vélekedése arról, hogy ő tulajdonképpen bába lenne, aki a megszületendő gondolatot húzza ki az emberekből, kétélű. A vitahelyzet húzza ki őbelőle is filozófiai rendjét. Ebből a szempontból a fizikus (mert a φύσις-szel foglalkozó) Parmenidész mestere a Nietzsche által valószínűleg méltán etikai gondolkodóként aposztrofált Szókratésznek. Persze lehet, hogy sokkal inkább arról van szó: Platón dialógusában férnek meg ők ilyen jól egymással. Mintha az öregedő Platón archaikus szintézisében (mellyel bizonyosan megelőzte a nagy szintetizálóként ismert Arisztotelészt) újra a φύσις felé fordulna, s egy kozmikus szintézist próbálna megvalósítani a kinti és a benti mindenség között. Ebben az időben egyre többet foglalkoztatta annak a Parmenidésznek a lételmélete, akinek gondolati rendszerét korábban éppen merevsége miatt utasította el. Ennek ellenére azokban a dialógusokban, ahol megjelenik Parmenidész szelleme (például *A szofistában*), Szókratész vitázó szelleme háttérbe szorul. *A szofistában* éppúgy a parmenidészi elveket boncolgató „eleai vendég” áll a középpontban, mint ahogy a róla elnevezett dialógusban Parmenidész, aki oktatja, sőt lehet, hogy kioktatja Szókratészt, pontosabban rajta keresztül az ideatant. Az első, ami szembeötlik, ha Parmenidész töredékeit vizsgáljuk, az a létezőről és a nem létezőről való fejtegetés:

„Az egyik, hogy: létezik és hogy nincs nemlétezés.

Ez a bizonyosság ösvénye (mert az igazságot követi).

A másik, hogy: nem létezik és kell lennie nemlétezésnek.

Azt mondom neked, ez az ösvény teljességgel kutathatatlan, mert meg sem ismerheted a nemlétezőt (mivel nem lehetséges)

és ki sem mondhatod

3. (B 3.)

Mert ugyanaz a gondolkodás és a létezés”

Parmenidész szerint ezek a kutatás elgondolható útjai. Közülük azonban az egyik a létező számára teljességgel kutathatatlan, mivel létező lévén nem foghatja fel a nemlétet, a nemlétezőt. Gondolkodásával fog fel, az viszont létezésének függvénye. Ha nem létezik: nem gondol el, így nemlétezőt el nem gondolhat „Mert ugyanaz a gondolkodás és a létezés”. A következő érdekes közlés éppen a platóni diairetikus módszerről szól, melyet igazán markánsan nem is a *Parmenidészben*, sokkal inkább *A szofistában* fejt ki

Szókratész tanítványa:

„mert (a gondolkodás) nem vágja szét a létezőnek a létezővel való összefüggését
sem (úgy, hogy) mindenfelé a kozmosz rendje szerint teljesen szétvágott (legyen),
sem (úgy, hogy ily módon) összeállított (legyen).”

Ezzel tulajdonképpen az *ἀπορία* jelenik meg a maga tiszta egyszerűségében, mellyel Parmenidész a róla elnevezett dialógusban Szókratészt újra és újra szembesíti. A létezők felosztásának, a *διαίρεσις*-nek az *ἀπορία*-ja ez. Parmenidész a tőle maradt töredékekben az *Ἀνάγκη* és a *Μοῖρα* működésének tudja be, hogy a létező teljessé válik, mert ők ketten nem engedik, hogy ne legyen az. A sors és a végzet vigyázza tehát, hogy a lét *φύσις*-e filozófiailag kifürkészhetetlen legyen? Parmenidész a következő választ adja a kérdésre:

„Ugyanaz a gondolkodás és ami végett a gondolat van,
mert a létező nélkül, amelyben kifejeződött,
nem találod a gondolatot: mert nincs és nem lesz semmi
a létezőn kívül, mivel azt a *Moira* megkötözte,”

Mindezt *Δίκη* mondja el a filozófusnak, a végzet és a sorsszerűség, a bosszú és az Igazságosság, még pontosabban: a sujtó igazságszolgáltatás istennője, melyre a vakság csak annyiban jellemző, amennyiben a *φύσις* (természet) ősi létjoga vak. Vak, mert nincs szüksége látásra. Egyszerűen nincs *szüksége*.

Láthatóvá vált, hogy Platón Parmenidésze nem egy paradoxon untilg lerágott újbóli megemésztése, hanem a valóság körültagogatása a maga megfoghatatlanságában. A platonikus gondolkodók számára a legfontosabb tanulsága a szövegnek éppen nem ontológiai, sokkal inkább módszertani. Platón számára valószínűleg nyilvánvalóvá vált, hogy maga a kettéosztásos pontosítás (*διαίρεσις*) és a kiúttalanságba torkolló kimerítéses eljárás (*ἀπορία*) módszerének alkalmazása vezetett el a módszerek kiúttalanságának felismeréséhez. Az ezt követő alkotások már mind magukon viselik a haszontalanság és eredménytelenség áldását, a kiúttalanság bölcs méltóságát. A Platón-dialógus haszontalanná válik, mint

a virágok illata, vagy mint a napfelkelte. Haszontalanná lesz, mert felhasználhatatlan egy jövődő, haszonelvű kor számára. A *Parmenidészben* a módszerek kiúttalansága vezet el a lét természetének felismeréséhez, melyet maga Parmenidész így fogalmazott meg:

„Egyedüli, mozdulatlan az, aminek mint egésznek a neve: lét.”

Felhasznált irodalom

Görög gondolkodók. Szerk.: Steiger Kornél, I. kötet, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1992.

Martin Heidegger: *Bevezetés a metafizikába*. Bp. Ikon Kiadó, 1995.

Ógörög-Magyar Szótár. Bp., Akadémiai Kiadó, 1990.

Platón: Összes művei. II-III. kötet, Bp., Európa Könyvkiadó, 1984.

Platon's Werke Dritte Gruppe. Stuttgart, Verlag der I. V. Messler'schen Buchhandlung 1855-1865.